

amelyben a szerző általában elmélkedik a tudományok jövőjéről, s a kognitív tudomány példájából kiindulva többek között rámutat arra, hogy a diszciplínák szaporodása nem elkerülhetetlen következménye a tudás adott területeken megfigyelhető mennyiségi növekedésének (*A tudomány jövője: a kognitív tudomány példája*).

A kötet további érdekessége, hogy sokat foglalkozik a pszichológia, az élet és a többi tudásszféra kölcsönös kapcsolataival, strukturális megfeleléseivel és analógiáival, melyek lehetővé teszik, hogy a pszichológiai felismerések fényében vizsgáljunk más területeken jelentkező problémákat. Evidensen ilyen terület a pedagógia, az általános kultúra, de a kutatás és az egyetemi oktatás világa is, melyekről Pléh Csabának részint a tudományos közélet szereplőjeként, részint pedig, és elsősorban, pszichológusként van mondanivalója. *Pszichológusként* foglalt állást például abban a műveltségképünk alapjait érintő, ma sem lezárt vitában, hogy az ismeretek és tudások fajtái közül melyiket kell az oktatási rendszernek, az egyetemnek és a társadalomnak preferálnia. Leépíthető-e, leépítendő-e a lexikai ismeretek a művelési készségben testet öltő tudás javára? A „tudni mi” a „tudni hogyan” javára? Az explicit tudás az implicit tudás javára? Vagy akár az inkább az előző pólust képviselő bölcsészet az inkább a második pólust képviselő technikai jellegű tudományok javára?

A *pszichológus* Pléh Csaba válasza az, hogy „a kettősségek kiegészítik egymást” (*A műveltségkép és a modern pszichológia*, 141. old.). A bölcsészettudományok összes többi jellemzőjüknek köszönhetően a metakognitív tudatosság készségének hordozói, s nem „élődsi megkettőződésai” a tudás implicit, technikai jellegű formáinak. Már az alsóbb iskoláskorban is végbe-megy, a reprezentációk spontán összehasonlítása révén, egy metakognitív fordulat, melynek során felismerjük a reprezentációk formális szerkezetét. A gondolatmenet ahhoz a megállapításhoz vezet, hogy „a hagyományos bölcsészet egy általános emberi képesség kultivációja” (*Tudástípusok és a bölcsészettudományok helyzete*, 433. old.), de műveltségünkben ettől függetlenül

sem volna kidobható, hiszen elképzelhetetlen, hogy valamely képesség önmagában működjön, s ne vonatkozzon lexikai jellegű explicit ismeretekre: „nincsenek üresen őrlő kognitív malmok” (uo. 434. old.)

Az a pszichológia, melyet Pléh Csaba védelmébe vesz, naturalista. Sokak szerint ez a pszichológiában és az elmefilozófiában az uralkodó álláspont. Emellett sokan vélik úgy, hogy a naturalista pszichológia feldarabolja az embert, s a természettudományos szemléletet, fogalmi apparátust és metodológiát teszi uralkodóvá egy olyan területen, ahol nem kompetens. Pléh Csaba ezzel szemben úgy érvel, hogy a naturalizmus a világ egységében való hit, amely szerint nincs ellentmondás a között, hogy az embert természeti lényként elemezzük, valamint a között, hogy olyan lénynek tekintjük, melynek sajátos minőségű élményvilága van. Ebben a naturalizmusban „a felvilágosodás egységes emberképének a felújítását” látja (*A természet és a lélek*, Kovács Gabriella interjúja, 579. old.). Vajon az emberkép, amelyet magáénak vall, a hiten múlik-e? Azt hiszem, egy tágan értelmezett naturalizmusnak nincs alternatívája, s ezért mondhatjuk, hogy a pszichológiában valóban uralkodó álláspontot képvisel. De tudatosítani és elfogadni azt az emberképet, melynek alapján dolgozunk, más dolog: ez valóban választás vagy hit kérdése (az idézett eszmefuttatásokra hivatkozva metakognitív tudatosságot feltételez). Pléh Csabáé racionális választás – ha tetszik, racionális hit; összhangban van pszichológusi kutatómunkájával. Hozzáteszem: nagyon is aktuálisnak tartom a visszatérést ahhoz, amit ő a felvilágosodás emberképének nevez, s egyáltalán ahhoz, amit a felvilágosodás jelent. Ennek része az, amit egy helyen úgy említ, mint „tudományos toleranciát”, mely nem tud mit kezdeni „a radikális egyoldalúsággal” (*Természeti gondolkodás az emberi gondolkodásról*, Beszélgetés Sipos Júliával, 587. old.).

Pléh Csaba: History and Theories of the Mind

Akadémiai Kiadó, Bp., 2009. 278 old., 40 €

Edwin G. Boring klasszikus pszichológiai történeti könyvének előszavában azt írja, hogy „[a] kísérleti pszichológusnak [...] ismernie kell saját területének történetét. Ilyen ismeret hiányában torzítva látja a jelent, összetéveszt régi tényeket és nézeteket újakkal, és nem tudja megítélni az új mozgalmak és módszerek jelentőségét.” (*A History of Experimental Psychology*. 2. kiad. Appleton-Century-Crofts, New York, 1957. ix. old.). A pszichológiában, és különösképpen a pszichológia oktatásában kiemelt figyelmet érdemel Boring üzenete. A lélektani elméletek és hagyományok igazán csak történetileg, és sokszor csak történelmi kontextusban érthetőek meg. Ez fokozottan igaz a magyar lélektanra.

Pléh Csaba pszichológus és nyelvész pszichológiai történeti munkásságának egy reprezentatív szeletét adja közre ez a kötet, amely a neves külföldi és hazai kognitív pszichológusok szerkesztette *Neurocognitive Development and Impairments* sorozatban jelent meg. Az 1992 és 2007 között született húsz – korábban önálló tanulmány vagy könyvfejezet formájában publikált – írás a kognitív pszichológia történetét sajátos szemszögből mutatja be. Sajátos, mert a „megrögzött kognitív pszichológus” szerző végzettségét, kutatási területeit, kutatói identitását tekintve maga is jól példázza a kognitív tudomány egészére oly jellemző multidiszciplinaritást. A kísérleti lélektant és a nyelvészetet is magába foglaló kognitív tudomány, illetve a kognitív pszichológia történetét így kutatói testközelből, de a tudománytörténész érdeklődésével és szempontjai szerint vázolja fel az a tudós, aki e tudományterület hazai történetének a kezdetektől maga is egyik kulcsfigurája.

Pléh a könyv előszavában mondottak alapján leginkább az ösztönözte pszichológiatörténet-írásra, hogy bemutathassa, miként fogalmazódtak meg a XIX. századi filozófiai tanszékeken helyet kapó, természettudományos műveltségű kutatók munkáiban a mai pszichológiát mint önálló tudományt foglalkoztató kérdések. A középpontba ennél fogva a gondolatok, eszmék folytonosságának és átalakulásuknak a története került. Ezzel már *A lélek és a lélektan öröme* (Gondolat, Bp., 2008.) első két, történeti jellegű fejezetében is (*Történeti kirándulások; Fogalmak és témák sorsa*) foglalkozott; akárcsak az ugyanabban az évben kiadott *A pszichológia örök témáiban* (Typotex, Bp., 2008.), amelyet egészében a „nagy témák” – test és lélek viszonya, értelem és érzelem, agyi lokalizáció, öröklés és környezet stb. – történetének szentelt, didaktikusan érzékeltetve a problémákra adott válaszok közti összefüggéseket, rekonstruálva a mai pszichológiából ismert, jellemző emberképek kialakulásának folyamatát.

Pléh Csaba tanulmányaiból és tanácskönyveiből az olvasó megismerheti a pszichológia valóban releváns kérdéseit, a rájuk adott válaszok történetét, a válaszadók és -formálók személyét. Ez elmondható a jelen kötet esszéiről is: négy fejezet szól a mai kognitív pszichológia kérdéseinek korai, XIX. és XX. századi megfogalmazásairól, azon belül az elme szerkezetéről való gondolkodás történetéről, amelyben az asszociáció mint magyarázó elv sorsa különös figyelemben részesül. Külön fejezet foglalkozik a magyar pszichológia hagyományaival, végül pedig az V. fejezet írásai a kognitív tudományon belül is újabbnak számító kutatási területekből mutatnak be néhányat (számítógép és személyiség kapcsolata, művészet és modularitás stb.).

A szerző pszichológus szakmai identitását történetiróként is megtartja. Ez a szemlélet nem kizárólagos és egyértelmű a pszichológiatörténet-írásban. A külső, „szakértői hozzáállás” a pszichológiában is megtalálható már legalább harmincöt-negyven éve, Kuhn paradigmafogalmának pszichológiai megjelenése óta (erről bővebben l. Pléh egyik korábbi tanulmányát:

Kuhn hatásai a pszichológiában: vannak-e pszichológiai paradigmák? In: Binzberger Viktor – Fehér Márta – Zemplén Gábor [szerk.]: *Kuhn és a relativizmus. Kuhn öröksége a tudományfilozófiában*. L'Harmattan, Bp., 2007. 13–27. old.). Ez a külső szempontú, vagy ahogy Pléh Csaba nevezi egyik recenziójában, „profi, újmódi” történetírás is „megtalálta az eredetileg pszichológiai háttérű művelőit, akik eredeti módszertani készségük és az emberi sorsok iránti érzékenységük teljes tárházával közelítenek a tudománytörténehez” (Pléh Csaba: Új irányzatok és a bejárt út a pszichológiatörténet-írásban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 62 [2007.], 3. szám, 413. old.). Kiváló példája Mitchell G. Ash munkája az alaklélektan történetéről (*Gestalt Psychology in German Culture, 1890–1967: Holism and the Quest for Objectivity*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.), de hasonlóan elméletorientált John D. Greenwood könyve is az amerikai szociálpszichológiáról (*The Disappearance of the Social in American Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004.). Ez a kutatói gyakorlat olyan precíz és tárgyilagos forráselemzést eredményez, amely ötvözi a levéltárakban kutató és a nagyobb folyamatok összefüggéseit leíró pszichológiatörténész egyaránt fontos munkáját.

A belső szempont – és Pléh Csaba írásaiban többségében ez dominál – a pszichológia sajátja már a kezdetek óta. Ennek a klasszikus történetírásnak eleinte célja volt a szakmai szocializáció és identitáskeresés is, ugyanis mondani kellett valamit annak az új hivatásnak a gyökereiről és programjáról, amelynek művelői nagy egzisztenciális feszültséget éltek át a pszichológia születésekor. A filozófiai gyökerek hangsúlyos tárgyalása mellett a helyenként igen személyes és anekdotikus hangvétel jellemezte és jellemzi ezt a klasszikus vonalat. Az anekdotázó stílusra George Mandler könyve (*Interesting Times. An encounter with the 20th century*. Erlbaum, Mahwah, 2002.), a pszichológia történetét klasszikus módon, iskoláról iskolára haladva bemutató tankönyvre Edward Boring korábban idézett műve jó példa.

A klasszikus szemlélet azonban nem tekinthető idejétmúltnak. A hagyományos és az újabb történetírás szempontjai nem feltétlenül zárják ki egymást. E két megközelítésmód jellegzetességeit tárgyalja Pléh Csaba *A lélektan története* második kiadásának (Osiris, Bp., 2010.) új, az *Az ezredforduló pszichológiája* című fejezetében is. A kétfajta szemléletmód ötvözésének sikeres példája Kurt Danziger kanadai pszichológus könyve (*Constructing the Subject*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.), aki a kísérleti pszichológia kialakulását, programjának, fő kérdéseinek formálódását belülről szemléli, ám elemzését a szakmára kívülről tekintő történész módjára írja meg.

Érdeemes közelebről megvizsgálni két, a könyv első fejezeteiben kifejtett fontos megállapítást. Az első arra mutat rá, hogy a kognitív architektúra kettőségevel kapcsolatos gondolatok már az érzékelés és észlelés korai, XIX. századi kísérleti pszichológiájában megjelentek. Hermann von Helmholtz német fiziológus akkori érvével – amely szerint a percepció kétszintű feldolgozási folyamat – újra találkozhatunk például az elme modularitásáról és az innatizmusról folyó mai kognitív pszichológiai vitákban. A másik megállapítás az evolúciós szemlélet jelentőségét hangsúlyozza. A pszichológia darwini örökségével foglalkozó tanulmányai Pléh Csaba kiemeli, hogy az evolúciós elmélet korai filozófiai értelmezéseiben már megtalálhatók Daniel Dennettnek az intencionális attitűdre vonatkozó gondolatai. Pléh kitérített figyelmet szentel – lásd a *Darwinians of the Soul* című tanulmányt – az evolúciós pszichológia újabb törekvéseinek is, amelyek a vizsgált funkciók egyed- és törzsfajlódási jellemzői mellett a történelmi (kulturális) aspektusokat is vizsgálják. E két példa jól mutatja Pléh Csaba két fontos elkötelezettségét. Az egyik az arisztotelészi értelemben vett *funkcionalizmus*, vagyis az, hogy a lelki a biológiai jelenségek specifikus szerveződési módja. A másik pedig egy határozott *evolúciós pszichológiai* elkötelezettség, amely a biológiai és etológiai szemlélet mellett abban a meggyőződésben is megnyilvánul,

hogy a kultúra és a társadalom is az evolúció eredménye.

Másodikként a pszichológiatörténet-írásban a kezdetektől fogva jelen lévő, és Pléh pszichológiatörténeti munkáiban is megtalálható „személyközpontúság” kérdését emelem ki. Boring idézett könyvének első előszavában elismeri, hogy a lélektan korai történetét személyeken keresztül, de legalábbis számos életrajzzal mutatja be. Mégpedig azért, mert – ami a XIX. század végi, XX. század eleji pszichológiát illeti – e tudományban a nagy iskolák jól meghatározhatóan mindig egy-egy személyhez kötődtek. Ennek egyik fontos és sajátos következménye, hogy a korai iskolák (például az elsősorban német nyelvterületen művelt tudatlélektan és az Amerikában kialakult behaviorizmus) között folyt nagy elméleti viták hangsúlyosan személyek (pl. Wilhelm Wundt és John B. Watson) között is zajlottak. Amit ezek a nagy szakmai tekintéllyel rendelkező, emblemikus figurák mondtak vagy írtak, annak mindig súlya és befolyása volt. A pszichológiatörténetben az ilyen személyközpontú történetírás tehát nem valamiféle „személyi kultusz” megteremtéséről szól – bár erre is van példa, lásd Ernest Jones mítoszteremtő, máig ható Freud-életrajzát (Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Bp., 1973.). Elfogadva Boring érvét, inkább arról van szó, hogy a pszichológia korai történetében karizmatikus iskolaalapítók, programadók és kodifikálók mozgattak folyton bővülő, jelentős nemzetközi kiterjedésű „tanítványhálózatokat”.

Pléh Csaba tanulmányaiban is megjelenik ez a személyközpontúság. A személybemutatók jól beágyazottak, a gondolat (elmélet, probléma stb.) jobb megértését szolgálják. Emellett azonban van egy másik – a szerző egyik gyakran hangoztatott véleménye szerint – fontos funkciójuk. A magyarországi pszichológiára talán még inkább jellemző, hogy a kulcsszerepet játszó személyek kiterjedt tanítványi és kollegiális hálózatot építettek. Pléh szerint valóban magyar sajátosság az, hogy ezek a mesterek elméleti és gyakorlati, alkalmazott területen is kimagasló teljesítményt nyújtottak,

és mind a teoretikus, mind pedig a gyakorlati közegben szoros kapcsolatokat alakítottak ki. Kiváló példa erre az angol nyelvű kötet *The Hungarian Heritage* című fejezetében is említett Mérei Ferenc több területen (szociálpszichológia, gyermeklélektan, pszichodráma, pszichodiagnosztika) is jelentős munkája. De igaz ez például Révész Gézára és Hermann Imrére is. Életművük manapság már csak akkor érthető meg igazán, ha életrajzukat tanulmányozva megismerjük életük fontos aspektusait is. Pléh személyábrázolásai ehhez a megértéshez járulnak hozzá. A szakmai-baráti életutak összefonódásának a magyar pszichológia történetében játszott szerepét Pléh Csaba az utóbbi időben egyébként több helyen is bemutatta (pl. Pléh Csaba: Révész Géza – A sors feszültségei. Levelezése és székfoglalója tükrében. *Thalassa*, 20 [2009], 4. szám, 75–100. old.).

Harmadsorban pedig különösen fontosnak tartom, hogy magyarul nem olvasó diákok és szakemberek számára is hozzáférhetővé válik ebben a kötetben egy külön fejezet, amely a magyar pszichológia hagyományaival foglalkozik. A szerző kiemelt figyelmet fordít a magyar pszichológia történetének feltárására. Tanulmányaiban visszatérően foglalkozik a magyar lélektan legkülönbözőbb területeinek és meghatározó alakjainak történeti bemutatásával (vö. Pléh Csaba: *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi, 1998.; A korai magyar kísérleti pszichológia és a nagyvilág: Révész Géza emlékére. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64. [2009], 3. szám, 467–495. old.). A „magyar örökséggel” foglalkozó írásai (a jelen kötetben *Hungarian contributions to modern psychology* és *The symbolics of psychology under a totalitarian system: The case of Hungary in the 1960's* címmel) jól tükrözik Pléh szándékait. Egyrészt hangsúlyosan és ismételten rámutat arra, hogy a XX. századi magyar pszichológia nemzetközi hatása több területen is jól megfigyelhető. Több magyar pszichoanalitikus – mint például Rapaport Dezsó vagy Ferenczi Sándor – nemzetközi hatása jól ismert. A kísérleti lélektanban a tanulás és emlékezet jelenségeit kutató Ranschburg Pál (1870–1945) is

máig hivatkozott szerző a nemzetközi szakirodalomban (l. a Ranschburg-féle „homogén gátlás” irodalmát). Másrészt Magyarország sajátos történelmi és ideológiai helyzetéből fakad, hogy az állam és a tudomány kapcsolata szövevényes, jól kiterjedt formális és félig formális, „extraakadémikus” hálózatokat eredményezett, amelyek azután markánsan meghatározták az 1940–60-as évek hazai kísérleti lélektanát, a pszichoanalízist, majd a hatvanas években formálódó társadalomlélektanát. Ahogy Pléh fogalmaz, a hagyományok megszakadása a magyar pszichológia történetének egyik jellemzője, s a többszörös megszakadás oka a XX. századi magyar történelem.

Itt érdemes visszautalni arra, miként egészítheti ki egymást a hagyományos és az újmódi történetírás: az előbbi jellemző levéltári, forráselemző munkák feltárják a személyes életutakat, ugyanakkor egy rendszerszemlélet tágabb történeti-társadalmi kontextusába illesztve segítik a szakma mélyebb eszmetörténeti megértését is. Ez a kettős motívum található meg újabban Pléh Csaba – fent már hivatkozott – Révész Gézáról írt tanulmányaiban is.

A History and Theories of the Mind tanulmányai átfogó és autentikus belső képet adnak a kognitív forradalom eszmetörténeti előzményeiről és kontextusáról, a kognitív pszichológia filozófiai fókuszpontjairól – arról a pszichológiai szemléletmódról, amelyre ma a legtöbb figyelem irányul.